

КОНСОЛІДАЦІЯ БАНКІВСЬКОГО ТА СТРАХОВОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Розглянуто консолідацію банківського та страхового бізнесу, розуміння та трактування концепції банкострахування. Форми у яких може реалізуватись дана концепція та чинники, що впливають на прийняття рішення про консолідацію банківського та страхового бізнесу.

Consolidation of bank and insurance business, understanding and interpretation of conception of bankinsurance is considered. Forms this conception and factors which influence on a decision-making about consolidation of bank and insurance business can be realized in which.

Консолідація фінансових інституцій у процесі глобалізації набуває поширення у всьому світі. Зрозуміло, у нинішню епоху глобалізації Україна не може залишатись осторонь від цих процесів. Адже даний процес призводить до формування нових стабільніших та могутніших фінансо-

вих інституцій, а також до надання конкурентно здатних фінансових послуг. Тому потрібно враховувати об'єктивну необхідність інтеграції вітчизняної фінансової системи у світовий фінансовий простір, одночасно приймаючи ефективні рішення і відстоюючи свої національні інтереси.

Конкуренція з боку фінансово могутніх транснаціональних банків та небанківських фінансових інституцій, котрі уже присутні на українському фінансовому ринку, змушує українські банківські та страхові інституції до консолідації, пошуку нових конкурентних переваг та джерел доходу, котрі могли б компенсувати зменшення частки ринку у традиційній діяльності, чи формування могутнішої інституції із вагомішою часткою ринку.

Аналіз літературних та інформаційних джерел показали, що дана проблема є предметом уваги вчених і практиків. Вагомий внесок у висвітлення питань, що стосуються розвитку фінансової консолідації банківського та страхового бізнесу зробили українські вчені: Н.Адамчук [16, 17], В.Загребной, О.Залетов [5, 15], В.Зубарев [8], О.Лилик [4], М.Клапків [3, 13], Н.Кравчук [1], Т.Ротова, С.Осадець, О.Сніжко[7] та ін. У зарубіжній літературі дана концепція активну висвітлюється у працях таких вчених, як: В.Демченко, Н.Генетей [14], М. Сліперський, Т.Хосчка та ін.

Значна частина наукових праць присвячена консолідації страхових компаній задля виконання вимог регулятора чи формування могутнішої фінансової інституції, з метою отримання конкурентних переваг, поліпшення фінансових показників та диверсифікації ризиків. Аналогічні дослідження є і у банківській справі, та розвиток глобалізації створює можливості для консолідації не лише однотипних фінансових інституцій, а й взаємодоповнюючих інституцій. Проте у нашій країні ці процеси активізувалися зовсім нещодавно і у недостатній мірі досліджені ученими.

Нез'ясованою залишається сутність консолідації банківського та страхового бізнесу, банкострахування і понять котрі є синонімами даних термінів, немає єдності щодо форм консолідації, та чинників що мають вплив на розвиток консолідації даних інституцій.

Термін консолідація у тлумачному словнику української мови визначається, як зміцнення, укріплення, згрупування чогось. Відтак термін "фінансова консолідація" використовується для позначення укрупнення капіталу чи об'єднання фінансових інституцій з метою досягнення ефекту синергії, що залежить від конкретної форми фінансової консолідації.

Консолідацію банківських та страхових інституцій вітчизняні вчені ідентифікують у двох формах [1, С. 20]. Перша форма – об'єднання однотипних фінансових інституцій найчастіше задля: у розвинених країнах – формування великих за розмірами національних і транснаціональних функціонально спеціалізованих структур, метою яких є здобуття переваг на чітко визначеному сегменті ринку.

Окремою формою можна виділити концентрацію більшої кількості послуг для потенційних покупців на ринку фінансових послуг у межах однієї структури і створення на цій основі фінансових конгломератів й альянсів.

Фактично для виокремлення цього процесу західні практики і вчені найчастіше використовують термін *bancassurance* (банкостраховання), що пояснюється визначальною роллю банків та страхових компаній на ринку фінансових послуг; для підкреслення глобальності й цілеспрямованості даного розвитку в науковій літературі часто застосовують термін "загальні фінанси" (*allfinance*), практики використовують зрозуміліший для потенційного клієнта вираз "фінансовий супермаркет" [2].

Незважаючи на те, що поняття "фінансова консолідація" та "банкостраховання" достатньо широко використовуються у науковій та навчально-методичній літературі, проте на сьогодні спостерігається феномен "розмитості" змісту цих термінів, що не могло не вплинути як на дослідження, їхньої сутності, так і на їхнє практичне впровадження.

На думку деяких дослідників процесів консолідації банківського та страхового бізнесу, паралельне застосування у фінансовій практиці термінів "*bancassurance*" і "*assurfinance*", які, фактично, передають однаковий зміст, зумовлене тим, що "*bancassurance*" є повнішим із позиції банків, а "*assurfinance*" – з позиції страховиків. Хоча, вважають, що перший термін глибше передає суть нового явища [3, С. 48–50].

Зауважимо, що єдності розуміння сутності фінансової консолідації та банкостраховання нема і в українських учених. Зокрема, наприклад, В.Мазуренко та В. Тринчук до поняття "банкостраховання" підходять із маркетингової позиції і під *bancassurance* розуміють реалізацію страховими компаніями й банками страхових продуктів через спільні канали збуту з використанням однієї клієнтської бази.

О.Лилик, зосереджує увагу на дистрибуційній складовій даної концепції і вважає що сутність *bancassurance* полягає в інтеграції банків і страхових компаній з метою координації продажів, поєднання страхових і банківських продуктів, налагодження спільних каналів їх розповсюдження, використання однієї і тієї ж клієнтської бази з метою отримання прибутку [4, С. 32].

В свою чергу О.Залетов, зазначає, що на даний момент налічується велика кількість синонімів терміну банкостраховання, таких як *universal banking*, *bancinsurance*, *assurfinance*, *integrated financial service*. Це свідчить про початковий етап розвитку цього каналу збуту страхових послуг. У різних країнах банкостраховання залежить від демографічного, соціального, економічного і правового клімату та традицій, тому для цього виду бізнесу немає загальних усталених правил організації [5, С. 513].

Тим часом, для А. Бертолотті, банкостраховання – це галузь, яка поєднує страхові та банківські продукти й послуги, що надаються через загальний канал дистрибуції та/або певним групам клієнтів [5, С. 514].

На думку А.Плотнікова, банкостраховання передбачає об'єднання зусиль банківських та страхових інститутів у напрямку розширення асортименту, підвищення ефективності обслуговування клієнтів, а також удосконалення підходів до ведення бізнесу [6, С. 55].

О.Сніжко, розглядає банкострахування, як тип фінансової консолідації – об'єднання, альянс комерційних банків із страховими компаніями. На її думку консолідація проводиться у формі альянсу різнотипних провайдерів фінансових послуг, а найпотужнішими учасниками фінансового ринку є банківські та страхові установи. Альянс дає змогу забезпечувати комплексне обслуговування клієнтів, знижувати витрати, збільшувати ефективність управління ризиками [7, С. 11].

Крім названих, активними учасникам стратегічного альянсу можуть бути інші ринкові сегменти: недержавні пенсійні та інвестиційні фонди, лізингові компанії, організатори кредитних карт, а також нефінансові інституції: торговельні будинки, супермаркети, організатори електронної торгівлі та ін [8].

Окрім цих визначень діяльності банкострахування на страховому ринку Російської Федерації, до банкострахування відносять комплексне страхування банків (Bankers Blanket Bond), що охоплює страхування майна банків, страхування ризиків безпосередньої банківської діяльності, страхування банківських службовців і страхування клієнтів банку [9, С. 56].

У німецькій фінансовій теорії і практиці застосовують, як нами уже зазначалося вище, термінологічне визначення "загальні фінанси" (Allfinanz), котре розглядають, як "пропозицію ким завгодно різноманітних фінансових послуг чи продуктів" [10, С. 114-117]. Тобто, суть та зміст цього поняття найбільше проявляється у сфері роздрібної торгівлі асортиментом фінансових продуктів.

Отже, за період існування концепції банкострахування у населення розвинених країн сформувалося розуміння цього процесу як стратегії, що пропагується банком або страховою компанією, спрямованою на пропозицію інтегрованих послуг фізичним особам, до того ж, найактивніший її розвиток асоціюють із компаніями страхування життя. Концепція банкострахування у більшості розвинених країн є синонімом консолідації банківського та страхового бізнесу чи теорії загальних фінансів.

Основним методом фінансової консолідації, що найчастіше використовується на фінансовому ринку є поглинання і придбання. Ці методи застосовують з метою підпорядкування одного суб'єкта фінансового ринку іншому. Даний спосіб, поглинання і придбання використовується для трансакцій, що залучають комбінацію двох незалежних фірм, щоб сформувати одного потужного учасника ринку [11]. Водночас не існує чіткого розмежування між поглинанням і придбанням. Поглинання часто визначається як операція, у якій суб'єкт ринку фінансових послуг об'єднується з іншим суб'єктом. У результаті – як мінімум одна початкова особа втрачає свою чітку ідентичність. Тому, має місце повна інтеграція двох фірм, а контроль над окремою юридичною особою може легко перерости у поглинання. Придбання часто класифікується як операція, що передбачає придбання частки акцій іншої фірми без об'єднання активів залучених фірм. У порівнянні з придбанням, поглинан-

ня забезпечують більший рівень контролю, тому що формується єдине корпоративне управління.

Окрім вище перелічених форм, вирізняють кооперування банків і страховиків різного рівня та інтенсивності. В практиці функціонування фінансового ринку воно виступає в кількох альтернативних формах такого змісту:

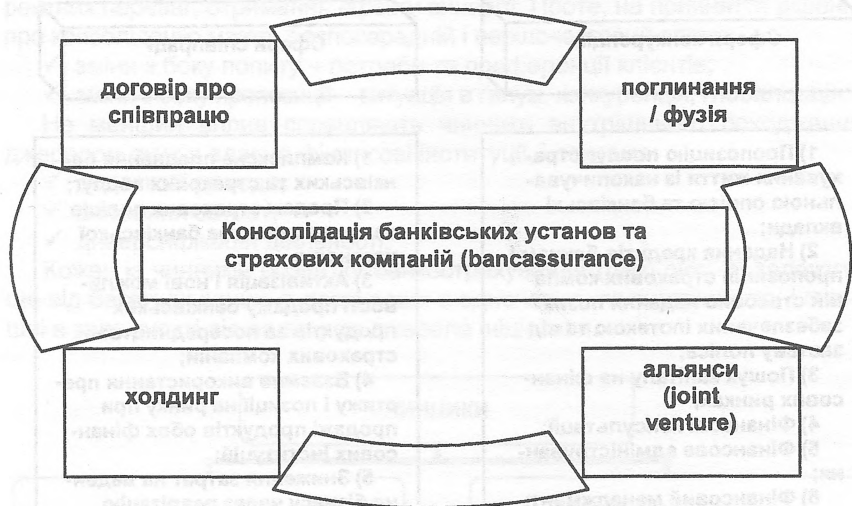
- ✓ вільна співпраця між банками і страховиками;
- ✓ виключна співпраця і відповідно кооперація лише із взаємно обраними партнерами.

Однією із форм фінансової консолідації є кооперація на підставі сталих договірних зв'язків. Її результатом, як правило, є створення концернів, які передбачають збереження традиційного бізнесу, налагодженої співпраці банків і страховиків в межах інтеграційного формування з метою спільного використання ексклюзивних нововведень (know-how) та інших переваг кожної із сторін. Прикладом такого співробітництва є кооперація концерну Берлінського банку та концерну Гота – Страхова група. Постійний зв'язок, безперечно, має значні переваги, серед яких можна виділити такі:

1. Допускається взаємний обмін капіталом, заснування:
  - ✓ спільних дочірніх фірм;
  - ✓ іммобілізаційних фондів;
  - ✓ капітало-інвестиційних фондів;
  - ✓ сервісних центрів.
2. Зберігається юридична самостійність партнерів.
3. Залишається класичний поділ сфер діяльності.
4. Формується спільна, єдина палітра фінансових продуктів, котрі ідентифікуються тільки з партнерами відповідного профілю.
5. Придбання нових ділових зв'язків із сфери інтересів партнера.
6. Довготривале забезпечення позицій у конкурентному середовищі [10, С. 118].

При консолідації банків та страхових компаній можливу взаємодію пропонуємо окреслити чотирма методами і зокрема: взаємодія на рівні спільного капіталу (поглинання / фузія); договір про співпрацю; створення холдингу; створення стратегічного альянсу (joint venture). Та слід враховувати, що в кінцевому результаті банки та страхові компанії оберуть таку форму співпраці, при якій ефект синергії об'єднання зусиль контрагентів у максимальній мірі компенсує відмову від конкурентної боротьби [6, С. 57].

На підставі поділу на фази розвитку та взаємної інтегрованості капіталу, приходимо до висновку про можливість поділу підходу до побудови в рамках фінансової консолідації банково-страхової галузі зв'язків bancassurance на: підхід, що базується на єдності капіталів (у котрому банк набуває частину акцій страхової компанії); підхід, що не базується на єдності капіталу, формування партнерських зв'язків поміж незалежними інституціями.

**Рис. 1. Форми консолідації банківського та страхового бізнесу.
Розроблено автором на основі [12, 13]**

Для прийняття ефективного рішення про фінансову банкострахову консолідацію надзвичайно суттєвим є вираження взаємних відносин поміж учасниками банківського та страхового ринку. З погляду співпраці найістотнішими є окреслення сфер конкуренції та форм взаємодоповнення між обома інституціями (див. рис. 2).

Підсумовуючи варто виділити декілька консолідуючих елементів:

- ✓ банки здійснюють управління фінансовими ресурсами, страхові компанії приймають на себе ризики, але у обох типах діяльності присутні елементи управління фінансовими ресурсами та управління ризиком;
- ✓ обидві фінансові інституції нагромаджують грошові кошти та створюють фонди задля: забезпечення фінансової безпеки (банки), убезпечитись він негативних наслідків страхових випадків (страхові компанії);
- ✓ ці фінансові інституції пропонують послуги котрі є наближеними або віддаленими субститутами (накопичувальне страхування життя – банківські депозити, банківські кредити – кредит під заставу поліса накопичувального страхування життя);
- ✓ обидві інституції пропонують послуги котрі є комплементарні між собою (кредит – страхування сплати кредиту (заставленого майна) [14, С. 7].

У результаті глобалізації світової економіки та, як наслідок, формування нових вимог ринку фінансових послуг, фінансова консолідація активізує взаємодію банківських інституцій із страховими компаніями.

Сфери конкуренції

- 1) Пропозицію послуг страхування життя із накопичувальною опцією та банківські вклади;
- 2) Надання кредитів банком і пропозиція страхових компаній стосовно надання позик забезпечених іпотекою та під заставу поліса;
- 3) Пошук капіталу на фінансових ринках;
- 4) Фінансові консультації;
- 5) Фінансове адміністрування;
- 6) Фінансовий менеджмент;
- 7) Розміщення коштів на фінансових ринках;
- 8) Управління коштами пенсійного забезпечення;
- 9) Пропозиція фінансових послуг котрі виступають субститутами (пр. банківські гарантії-страхова гарантія)

Сфери співпраці

- 1) Комплексне посднання банківських та страхових послуг;
- 2) Продаж страхових полісів за посередництва банківської установи;
- 3) Активізація і нові можливості продажу банківських продуктів за посередництва страхових компаній;
- 4) Взаємне використання престижу і позиції на ринку при продажі продуктів обох фінансових інституцій;
- 5) Зниження затрат на ведення бізнесу через реалізацію спільних інвестиційних проєктів;
- 6) Стабілізаційний вплив на операційну діяльність банку завдяки передачі частини кредитного ризику страховій компанії;
- 7) Обмін інформацією, базами даних стосовно клієнтів, в межах дозволених законом;
- 8) Консультації страхової компанії при процедурі оцінки кредитного ризику;
- 9) Продаж полісів та укладання договорів, використовуючи комплементарність пропонуваних послуг;
- 10) Взаємне здійснення послуг для партнерів.

Рис. 2. Основні сфери конкуренції та форми співпраці між банківськими і страховими інституціями. Систематизовано автором

Тому особливої уваги заслуговують питання систематизації чинників, котрі впливають на прийняття рішення про активізацію співпраці між банком та страховою компанією, цим самим, детермінують фінансову консолідацію. Такі чинники можна умовно поділити на зовнішнього походження – законодавчі, нормативно – правові акти, та внутрішні – зростання конку-

рентних переваг, отримання ефекту синергії. Проте, на прийняття рішення про консолідацію мають безпосередній і першочерговий вплив:

- ✓ зміни з боку попиту – потреби та переваги клієнтів;
- ✓ зміни з боку пропозиції – ситуація в галузі, конкуренція, глобалізація.

Не менший вплив справляють чинники внутрішнього походження, джерелом яких є власне фінансові інституції, і зокрема:

- ✓ додаткові доходи;
- ✓ зниження затрат;
- ✓ диверсифікація діяльності.

Кожен із чинників розвитку банкострахування (див. рис. 3) залежить, ще від багатьох інших, а деякі з них є одночасно, як внутрішні та, і зовнішні в залежності від впливу та джерела ініціативи.

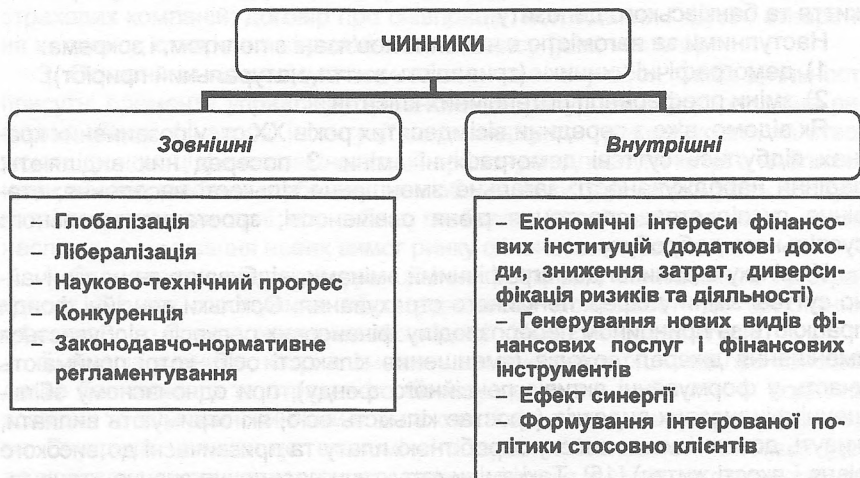

Рис. 3. Поділ чинників розвитку банкострахування. Розроблено автором

Проаналізуємо, перш за все, чинники, зовнішнього походження. Одним із основних чинників котрий детермінує активізацію взаємодії, і чинить безпосередній вплив як на форми, так і на розміри є нормативно-правове регламентування, котре чітко та виражено диверсифікує банківську й страхову діяльність, діяльність із страхування життя і ризикове страхування. Як відомо, правова база чітко відділяє банківську діяльність від страхування і регламентує, які дії є прерогативою для даного роду діяльності, а які для нього заборонені. Відтак, нормативно-правове регулювання, може зумовити неможливість об'єднання банку і страхової компанії в одну установу, котра б здійснювала уніфіковані види діяльності. Та з іншого боку, саме законодавчо-правові норми окреслюють сферу і форму фінансової консолідації.

Одночасно юридично-правові нормативи та інші регуляторні документи, котрі стосуються взаємодії та консолідації страхових компаній та банківських установ, концентруються навколо п'яти основних проблем, пов'язаних із фінансовою консолідацією типу банкострахування, і зокрема:

- ✓ конкуренція та загроза монополізації ринку фінансових послуг;
- ✓ охорона та шляхи реалізації прав клієнта;
- ✓ загострення ризику подвійного використання капіталу;
- ✓ поглиблення відмінностей між наглядом за банківською та страховою діяльністю;
- ✓ специфіка та модифікація органів нагляду [14, С. 23].

Важливим чинником, котрий має відношення до прийняття рішення на законодавчому рівні, щодо фінансової консолідації є оподаткування діяльності, особливо у випадку продуктів накопичувального страхування життя та банківського депозиту.

Наступними за вагомістю є чинники пов'язані з попитом, і зокрема:

- 1) демографічні чинники (тривалість життя, натуральний приріст);
- 2) зміни преференції потенційних клієнтів.

Як відомо, вже з середини вісімдесятих років ХХ ст. у розвинених країнах відбулись суттєві демографічні зміни. З посеред них виділяють: падіння народжуваності; загальне зменшення кількості населення; старіння суспільства; зростання рівня освіченості; зростання загального суспільного добробуту.

У зв'язку з даними демографічними змінами, відбуваються надзвичайно суттєві зміни у сфері пенсійного страхування. Оскільки пенсійні фонди працюють за принципом перерозподілу фінансових ресурсів, відбувається зменшення джерел доходів (зменшення кількості осіб, котрі приймають участь у формуванні активів пенсійного фонду), при одночасному збільшенні фінансових витратків (зростає кількість осіб, які отримують виплати, живуть довше і мали високу заробітну плату та призвичаєні до високого рівня і якості життя) [15]. Такі зміни структури населення значно утруднюють можливості підтримання урядами сталого рівня пенсійного забезпечення. Все більше клієнтів банків виражають зацікавленість в довгострокових накопичувальних програмах. Співробітництво із страховою компанією дозволяє банківським установам запропонувати своїм клієнтам програми довгострокового страхування життя, на випадок втрати працездатності та отримувати при цьому комісійну винагороду за реалізацію страхових продуктів [16]. Для прикладу у Великій Британії частка людей у віці більше, ніж 65 років у співвідношенні до 16-64 літніх у 60-их роках ХХ ст. складала 19,3 %, у 70-х – вже 22,4 %, а у 80-х роках ХХ ст. – 23,1 %. Ця тенденція вражає ще й тим, що в Україні, наприклад, при аналогічності тенденцій старіння населення, працездатний ценз значно нижчий.

Позитивний вплив мали також темпи інфляції у Європейському союзі. Завдяки виваженій інфляційній політиці євро (інфляція знаходиться на відносно не високому рівні) і достатньо високому рівню реальних процент-

них ставок у населення появився стимул до розміщення заощаджень у довгострокових інвестиціях. Більше того, договір накопичувального страхування життя став популярним фінансовим інструментом, оскільки середня ставка по довгострокових полісах є такою, що визначається на підставі актуарних розрахунків, і є більш конкурентноздатною при високому рівні інфляції. Таким чином, у багатьох країнах Європейського союзу збільшився відсоток страхування життя в загальній масі заощаджень [17, С. 556].

Підсумовуючи вищевикладене приходимо до таких висновків і узагальнень.

1. Отже, поняття консолідація банківського та страхового бізнесу є частиною більш широкої, та в той же час неоднозначної концепції банко-страхування.

2. Запропоновано чотири форми консолідації банківських установ та страхових компаній: договір про співпрацю; поглинання / фузія; створення холдингу; створення стратегічного альянсу (joint venture).

3. Основними консолідуючими елементами є у обох типах діяльності присутні елементи управління фінансовими ресурсами та управління ризиком; обидві фінансові інституції нагромаджують грошові кошти та створюють фонди; ці фінансові інституції пропонують послуги котрі є ближчими або віддаленими субститутами обидві інституції пропонують послуги котрі є комплементарні між собою; глобалізація світової економіки та, як наслідок, формування нових вимог ринку фінансових послуг.

4. Окреслення сфер конкуренції і співпраці для банківського та страхового бізнесу, послужило підтвердженням можливості до зростання ефективності бізнесу завдяки консолідації фінансових інституцій.

5. Аналіз чинників, котрі впливають на прийняття рішення про консолідацію банківського та страхового бізнесу дозволив здійснити їх поділ на зовнішні та внутрішні чинники в залежності від впливу та джерела ініціативи. Внутрішні чинники це: економічні інтереси фінансових інституцій (додаткові доходи, зниження затрат, диверсифікація ризиків та діяльності) та генерування нових видів фінансових послуг і фінансових інструментів; ефект синергії; формування інтегрованої політики стосовно клієнтів, тоді як зовнішні чинники це – глобалізація, лібералізація, науково-технічний прогрес, конкуренція, законодавчо-нормативне регламентування.

Подальший розгляд даної проблематики дозволить, сформувані на українському фінансовому ринку могутні універсальні фінансові інституції, які зможуть запропонувати повний спектр фінансових послуг консументу, та отримати конкурентні переваги на глобальному ринку фінансових послуг.

1. Кравчук Н. Укрупнення капіталу та фінансова консолідація: вплив на міжнародний ринок послуг//Проблеми фінансової теорії та практики в постстабілізаційний період: Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу (Тернопіль, 13 квітня 2006 року). – Тернопіль: Тернопільський державний економічний університет, 2006.–С.17–21. 2. Фінансові супермаркети – як дійовий метод конкурентної боротьби за клієнта // Страхова справа.

– 2006. – № 2 (22). – С. 32. 3. Клапків М.С. Розвиток співробітництва між банківським та страховим секторами на фінансовому ринку / Вісник Тернопільської академії народного господарства. – Тернопіль. – 2001 – № 15. – С. 48 – 50. 4. Лилик О. Bancassurance та перспективи його розвитку в Україні // Вісник Національного банку України. – 2007. – №1. – С. 32–37. 5. Залетов О.М. Убезпечення життя: Монографія. – К.: Міжнародна агенція "БІЗОН". – 2006. – 688 с. 6. Плотников А. Что такое банковское страхование // Банковские технологи. – 2003. – №4. – С. 55–58. 7. Сніжко О. Модифікація ринку фінансових послуг під впливом фінансової консолідації // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. Випуск 38 Частина 1. К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка Інститут міжнародних відносин, 2002. – С.11–15. 8. Зубарев В'ячеслав Банк і страхування: за і проти // Вісник НБУ. – 2004. – №11. – С.32–38. 9. Insurence Top. – 2005. – №3(11). – С. 56. 10. Клапків М.С. Кредитно–страховий альянс / Тернопіль: "Збруч", 1995. – 136 с. 11. Злиття та поглинання на українському та російському ринку фінансових послуг // Страхова справа. – 2006. – №3(23). – С.36–37. 12. Бондаренко К., Тринчук В. Bancassurance в світі та в Україні // Матеріали міжнародної конференції "Євро регіон "Дніпро" – проблеми розвитку і функціонування. – Чернігів: Іланта–друк, 2004. – С. 89–98. 13. Клапків Ю. Bancassurance у контексті глобалізаційних процесів: формування стратегічних цілей консолідації фінансових інституцій // Україна на шляху до інтеграції у світовий фінансовий простір: Зб. Матеріалів Всеукр. міжвуз. Наук. Студ. Конф., присвяч. 100–річчю заснування кафедри фінансів. 11–13 берез. 2007 р. – К.: КНЕУ, 2007. – С. 119–121. 14. Genetay N, Molyneux P., Bancassurance, St. Martins Press, New York. – 2003. 15. Залетов О. Пенсійний захист населення: глобальна проблема ХХІ століття // Страхова справа. – 2006. – №3(23). – С.12–17. 16. Адамчук Н.Г. Конвергенция финансовых рынков на примере банкострахования Азии // Страховое Дело. – 2004. – Август. – С.36–47. 17. Адамчук Н.Г. Мировой страховой рынок на пути к глобализации / МГУ-МО. – Москва: РОССПЭН. – 2002. – 591 с.